

הוראת מדעי הרוח בגישה רב-תחומית

ההשלמה הגרמנית בקיבוץ מעברות - בין גילוי לכיסוי

עינת נחמיאס

בהנחיית: ד"ר אלון גן

תקציר

הסוגיה המרכזית במחקר זה היא תולדותיה של "ההשלמה הגרמנית" בקיבוץ מעברות, שהחלה את דרכה כקבוצת בני נוער שעלו מגרמניה בשנת 1939, במסגרת ארגון 'עליית הנוער' והיו לחברת נוער בקיבוץ. חברי הקבוצה, בניים ובנות, היו אז בני חמש-עשרה עד שבע-עשרה. אלה מהם שעדיין חיים, הם בני שמונים-ושש שמונים-ושבע. המחקר מציג שני ממדים של זמן: הפרוטוקולים של השיחות של חברי ההשלמה, שנכתבו בין השנים 1939-1944 על ידי חברי ההשלמה, ועיתוני החברה שיצאו לאור באותן שנים; הראיונות שערכתי עימם בשנים 2009-2010, שמשקפים את מה שהם זוכרים מאותה תקופה.

מטרות המחקר ושאלות החקר

שאלת הזהות והשייכות של האדם היא שאלה על-זמנית וכלל אנושית. בני האדם מעצבים את זהותם במהלך שנות חייהם תוך התייחסות לקבוצה שאליה הם משתייכים. מחקר זה מתמקד בקבוצת ההשלמה הגרמנית, שעלתה במסגרת עליית הנוער לקיבוץ מעברות בשנת 1939, ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה.

עבודה זו מבקשת להתחקות אחר השאלות, הדילמות והמצוקות שעיצבו את זהותם של חברי ההשלמה הגרמנית בקיבוץ מעברות. קבוצה זו עברה תהליך כואב של חיים תחת שלטון נאצי, הגירה ועקירה מגרמניה, שבה ראו את מולדתם, ופרידה טראומטית מן ההורים. רוב חברי ההשלמה לא זכו לראות עוד את הוריהם לעולם.

שאלת החקר של העבודה היא כיצד מעבר חד זה, ובמידה רבה גם כפוי, מגרמניה לארץ-ישראל, מבית עירוני-בורגני לחיי קיבוץ, מתרבות גרמנית פסגת התרבות האנושית, לתרבות העברית שמוצאה ממזרח אירופה ונחשבה בעיני רובם לנחותה, עיצב ויצר את הזהות האישית והקבוצתית של חברי ההשלמה?

על פי הפרוטוקולים, ייבחנו הפער בין מה שהעסיק אותם אז, לבין מה שהם זוכרים היום שהעסיק אותם אז. על פי הראיונות, ייבחנו הפער בין מה שהיה חשוב להם אז לבין מה שחשוב להם היום ובין מה שהדחיקו אז ובחרו דווקא לגלות היום. ייעשה ניסיון לעמוד על הסיבות ליצירת פערים אלה.

רבים מיוצאי גרמניה בישראל כתבו את קורות חייהם ואת זיכרונותיהם. אלה שהפכו לסופרים הביעו את תחושותיהם בספרים שכתבו. גם סופרים, שאינם יוצאי גרמניה, ניסו לתאר את חוויות ההגירה, את התלישות ואת קשיי הקליטה של אלה שניסו לשלוח שורשים באדמה שלא נולדו בה. בעבודה תיבחן השאלה כיצד הדילמות והסוגיות שבהן התלבטו חברי ההשלמה, מתוארות בספרות העברית העוסקת בנושאים אלה.

ערכתי ראיונות עם שנים-עשר חברים מן ההשלמה ועם שלוש נשים, שהיו קשורות אליהם באותה תקופה. ניתן להניח שמה שנראה להם מרכזי אז – החיים בחברה ובקיבוץ, נראה להם פחות מרכזי היום כאשר הם נזכרים באותה תקופה.

היום הם נזכרים בעיקר בדברים, שעל פי עדותם בראיונות, הדחיקו אז: בחיים בגרמניה תחת השלטון הנאצי, במשפחותיהם שהתפרקו, בקשיים הכלכליים ובנעוריהם שהוחמצו. הם זוכרים את הפרידה מההורים בכאב גדול, את העובדה שמה שהם אמרו להם שלא יראו אותם עוד, בתחושת חוסר האונים שאינם יכולים לעשות דבר, בהלם הגדול כאשר נודע להם מה באמת התרחש שם, ומה עלה בגורל הוריהם.

המרוויינים דיברו על הפרידה מן התרבות הגרמנית במונחים של אָבֶל אף שסבלו כל כך בתקופה האחרונה להיותם בגרמניה תחת השלטון הנאצי. רוב המרוויינים העידו, שלמעשה עד היום הם קשורים יותר לתרבות הגרמנית מאשר לתרבות העברית. עם זאת אלה מביניהם שנשארו בקיבוץ, שלמים בבחירתם בדרך חיים זו.

ייתכן שהבדל זה נובע מן העובדה שהפרוטוקולים מבטאים גישה של צעירים, החיים בהווה, בעוד שבראיונות מדובר במבוגרים, הרואים את הדברים באופן שיפוטי ומתוך נקודת ראות של שנים רבות.

המתודולוגיה שנבחרה למחקר זה היא בעיקר ניתוח מקורות ראשוניים: הפרוטוקולים שבהם מתועדות השיחות של חברי ההשלמה בין השנים 1939-1944, עיתוני החברה שהתפרסמו בשנים אלה, שירים שנכתבו על ידי חברה ומדריכה, וכן התכתבות בין מדריכי החברה מקיבוץ מעברות, לבין 'עליית הנוער'.

תיערך השוואה בין מקורות אלה לבין הזיכרונות שלהם מאותה תקופה ותחושותיהם היום כפי שהם באים לידי ביטוי בראיונות המוקלטים שנערכו עם חברי ההשלמה בשנה האחרונה.

ההיבט הספרותי במחקר יתבסס על ניתוח כמה יצירות ספרותיות תוך התייחסות לדרך שבה הן מבטאות את הדילמות, את הלבטים ואת הקשיים של חברי ההשלמה כפי שעלו בפרוטוקולים ובראיונות. ינותחו קטעים מתוך סיפורים המופיעים בקובץ הסיפורים של ס' יזהר "צדדיים", המתארים את קשיי הקליטה של העולים מגרמניה בכלל ושל נערי 'עליית הנוער' בבן-שמון בפרט. גם ביצירותיו של יהודה עמיחי, שעלה כנער עם הוריו מגרמניה בשנת 1936, ישנם הדים לחוויית ההגירה הכפויה של העולים מגרמניה. בספרו "לא מעכשיו לא מכאן" הוא מתאר את המבוכה של בני הדור, שנקרעו בין שני העולמות. אדון גם בשירים של עמיחי הנוגעים בנושא ההגירה מן המולדת הגרמנית.

ההשערה העיקרית שלי היא שהנושאים שעלו בראיונות, העסיקו אותם אז הרבה יותר מאשר הנושאים שעלו בפרוטוקולים של השיחות, אולם הם לא היו מסוגלים אז לדון בהם, וכל אחד שמר את רגשותיו, את פחדיו ואת מחשבותיו לעצמו.

בעבודה זאת ארבעה פרקים:

הפרק הראשון עוסק בחייהם של חברי ההשלמה כנערים צעירים בגרמניה תחת השלטון הנאצי. כאשר היטלר עלה לשלטון בגרמניה בשנת 1933, היו חברי "ההשלמה הגרמנית" בני תשע עד אחת-עשרה. רובם היו בנים ובנות להורים מן המעמד הבינוני הבורגני בגרמניה ואוסטריה, שגדלו בבתים מסודרים ולא חסר להם דבר. הם ראו את עצמם גרמנים לכל דבר, רובם חגגו את החגים היהודיים וציינו את המועדים, אולם לא קיימו מצוות. היו ביניהם גם כאלה שלא ידעו כלל שהם יהודים, עד שהגרמנים התחילו להפעיל את חוקי הגזע. אז החלו יהודי גרמניה לחזור אל חיק היהדות, אבל העניקו לה צביון ציוני, ולמעשה יצרו לעצמם זהות יהודית חדשה.

ערב מלחמת העולם השנייה, בתחילת גיל ההתבגרות שלהם, מצאו עצמם חברי ההשלמה בתקופה קשה, שתשנה את חייהם לעד. הוריהם, שרובם לא היו ציונים, אפשרו להם להצטרף לתנועת הנוער "השומר הצעיר", בעיקר מתוך חוסר ברירה לאחר שכל שאר המסגרות המיועדות לבני נוער בגרמניה, כולל בתי הספר הכלליים, סגרו את דלתם בפניהם. חלקם גם עזבו את ערי השדה בהן גרו ועברו לערים גדולות יותר, כמו פרנקפורט, שבהן התקיימו קהילות יהודיות מסודרות, והנערים עברו ללמוד בבתי ספר יהודיים.

תנועת "השומר הצעיר" הפכה עבור הנערים והנערות הצעירים לבית שני ולעוגן של תקווה. ככל שהיחס העיון כלפיהם מצד הסביבה הגרמנית התעצם, כך התחזקה תלותם בתנועת הנוער. בחושים הטובים של בני נעורים, הם הבינו שאין להם עתיד בגרמניה והתמסרו לרעיון הציוני – עלייה לארץ-ישראל והתיישבות בקיבוץ. הפעולות בתנועה הפכו למרכז חייהם תוך שהם מסגלים לעצמם השקפת עולם ציונית-סוציאליסטית בגיל שבו בני אדם מגבשים את זהותם האישית.

אלה שעדיין היססו והתקשו לקבל את ההחלטה לעזוב את גרמניה, הפסיקו להתלבט לאחר גירוש ז'בוטינסקי ו"ליל הבדולח", שני אירועים קשים שנחרתו לעד בתודעתם ובזיכרונם של חברי ההשלמה ועיצבו את אישיותם. בשלב זה גם ההורים הבינו את המצב לאשורו, אולם רובם כבר לא הצליחו לעזוב את גרמניה.

הגעתי למסקנה שלתקופה זו הייתה השפעה גדולה על הדרך שבה ראו את עצמם חברי ההשלמה הגרמנית.

בפרק השני של העבודה בדקתי כיצד המעבר מגרמניה לארץ-ישראל השפיע על הזהות של חברי ההשלמה. חברי הנוער הגרמני עברו הכשרה ועלו לארץ במסגרת עליית הנוער, כולם היו בני חמש-עשרה עד שבע-עשרה לאחר שש שנים קשות תחת השלטון הנאצי בגרמניה. ההורים נשארו מאחור, בגרמניה, פרידה שהייתה עבור רוב חברי ההשלמה האירוע הקשה בחייהם. רובם איבדו את הוריהם במחנות ההשמדה.

העלייה לארץ-ישראל שהצילה את חייהם, זכורה להם היטב עד עצם היום הזה כחוויה טובה. קיבוץ מעברות היה להם לבית והמסגרת של חברת הנוער למשפחה, לפחות כלפי חוץ. אולם הקשיים היו רבים. הנערים נאלצו להתמודד עם השפה העברית המתחדשת, שהייתה כל כך שונה

משפת אימס, ועל פי עדות של חלק מחברי ההשלמה, לימודיהם התארכו זמן רב למרות הרצון הטוב.

קושי נוסף היה להסתגל לחברה ולתרבות העברית בארץ-ישראל, משימה קשה במיוחד למי שרואה בתרבות הגרמנית תרבות עליונה. רוב חברי ההשלמה הודו בראיונות שעד היום, לאחר שבעים שנה בארץ-ישראל, הם עדיין קוראים בעיקר ספרות גרמנית ומכורים למוסיקה הקלאסית ששמעו בילדותם בגרמניה. בהקשר זה עסקתי גם בשירי יהודה עמיחי, שביטאו את הקשיים של המהגרים להסתגל לתרבות החדשה. גם המחקרים על יוצאי גרמניה בישראל באותה תקופה מציגים תמונה דומה. גיא מירון, מרים גטר ואחרים, עסקו במחקריהם בקשיים של יוצאי גרמניה ללמוד את השפה עברית ולהסתגל לתרבות ולאורח החיים של הישוב היהודי בארץ-ישראל.

הפרק השלישי מתמקד בחייהם של חברי ההשלמה בקיבוץ מעברות במסגרת חברת הנוער. חברי "הנוער הגרמני" שהגיעו למעברות במסגרת "עליית הנוער", מנו שלושים נערים ונערות. שני המדריכים מהקיבוץ היו ישראל פורמן שכונה "טרזן", ויצחק גבעוני שכונה "איזיא". המטפלת הייתה מניה.

הטיפול והחינוך של הנערים במסגרת חברת הנוער נמשך שנתיים וזכה לליווי צמוד ולפיקוח מטעם עליית הנוער. הפרוטוקולים העידו על חיי נוער תוססים ומלאים, ורוב חברי ההשלמה שראיינתי אותם, זכרו שהקליטה בקיבוץ הייתה טובה וחברי הקיבוץ התייחסו אליהם יפה. על פי חוקי עליית הנוער, חברי הקבוצה עבדו כל בוקר ארבע שעות, ולמדו ארבע שעות אחר הצהריים כדי להשלים את השכלתם התיכונית לאחר שנאלצו להפסיק את לימודיהם בגרמניה. לפי הפרוטוקולים, הם למדו בלהט רב, עד השעות הקטנות של הלילה. גם העבודה תפסה חלק חשוב בחייהם, ועל פי כל המקורות ולמרות הביקורת העצמית שהייתה להם, הם השתלבו היטב בענפי העבודה בקיבוץ.

בחברת הנוער הייתה פעילות תרבותית וחברתית ענפה. כמעט בכל ערב הייתה פעילות כלשהי, ובערבי שישי הייתה מסיבת שבת. כל אירוע נשא תוכן אחר שהוכן על ידי החברים. הנערים חגגו חגים ביחד וציינו אירועים חשובים בחייהם כמו למשל, ה"נשף" שנערך בסיום השנה הראשונה של חברת הנוער. לעתים הועלו מחזות שאותם הכינו הנערים במשך זמן רב. נוסף על כך היו בחברה ועדות שונות כמו ועדת תרבות וועדת מזכירות, וחברי הוועדות התחלפו מפעם לפעם. מספרם של הבנים היה רב מזה של הבנות, ורובם זכרו שהבנים היו דומיננטיים יותר אם כי לא התרשמתי כך מן הפרוטוקולים ומעיתוני החברה. עם זאת נושא המעמדות והקבוצות בתוך החברה, "העליונים והתחתונים", נדון בהרחבה הן בפרוטוקולים הן בראיונות.

היחסים בין הבנים לבין הבנות העסיקו מאוד מטבע הדברים את חברי הקבוצה שהיו אז בגיל ההתבגרות. היו שיחות שעסקו בשאלה מדוע לא נוצרו זוגות בתוך החברה. על רקע זה ניתן גם לראות את "פרשת בנות ירושלים" שהגיעו למעברות במסגרת מחנה עבודה ונקשרו אל הבנים בחברה.

כבני נוער העסיקו את הנערים ואת הנערות שאלת הזהות האישית שלהם ושאיפותיהם האישיות לעתיד, או כפי שהם כינו זאת בפרוטוקולים ובעיתוני החברה: "חיפוש האני." התמקדתי בעבודה בסיפורו של **בן** שרצה להיות צייר, אבל נתקל בגישה המקובלת באותה תקופה, שאמנות היא לגיטימית רק אם עומדת מאחוריה אידיאולוגיה כלשהי, ואין אמנות רק לשם אמנות. עם זאת הפרוטוקולים שיקפו גם דעות אחרות, שראו באור חיובי יותר את העיסוק באמנות.

סוגיה מרכזית בעבודה היא שאלת החשיפה האישית במסגרת החברה. מעט מאוד נכתב בפרוטוקולים על דברים אישיים של הנערים ושל הנערות. ואכן בראיונות סיפרו החברים שלעתים הרגישו בודדים למרות החיים המשותפים במסגרת החברה. היו שסיפרו שהיו להם חבר או חברה קרובים שבפניהם יכלו לשפוך את ליבם ולדבר על הדברים הכואבים באמת. אחרים אמרו שפשוט לא דיברו על כך אולי מתוך החינוך הגרמני שקיבלו, שיש בו נטייה לסגירות ולא לפתיחות, ואולי משום שעל הדברים הכואבים באמת לא היו מסוגלים אז לדבר כפי שהעידו בראיונות עמם.

הפרוטוקולים מתעדים שיחות שהתקיימו בחברת הנוער במקביל למלחמת העולם השנייה. למרות זאת המלחמה כמעט שאינה מוזכרת בפרוטוקולים, ואם היא מוזכרת זה רק בהקשר האידיאולוגי של תמיכה בברית המועצות והפסקת העלייה לארץ-ישראל. לכן השאלה **מה ידעו חברי חברת הנוער על המלחמה, מה הם חשבו על המלחמה, ומדוע הם לא דיברו עליה בשיחות של החברה לאור העובדה שהוריהם היו באירופה והם בארץ-ישראל, היא שאלה מרכזית בעבודה**. בראיונות שאלתי את חברי ההשלמה האם ידעו מה קורה במלחמה ומדוע, לדעתם, לא דיברו על כך בשיחות החברה? התשובות שקיבלתי בראיונות היו דומות זו לזו. הם ידעו על המלחמה רק ממה ששודר ברדיו ונכתב בעיתונות. מההורים הם קיבלו מכתבים דרך הצלב האדום. אצל רובם הקשר עם ההורים נותק בסביבות שנת 1943. מה עלה בגורלם נודע להם רק מאוחר יותר, אם כי רובם כבר ידעו. הם לא דיברו כי פשוט לא היו מסוגלים. "הרי היינו בסך הכול ילדים," הם אמרו. מכתיבת הפרק השלישי בעבודה הגעתי למסקנה, שהפרוטוקולים ועיתוני החברה מתעדים את הנושאים שהעסיקו אותם בחיי היום-יום שלהם כחברה, אולם לא את הנושאים האישיים כמו הדאגה להוריהם שנשארו באירופה. לעומת זאת בראיונות הם דיברו על כך בגילוי לב וחלקם אמרו לי שזאת הפעם הראשונה שהם מדברים על הנושא.

במרכז הפרק רביעי עומדת שאלת היחס של חברי ההשלמה אל עקרונות הקיבוץ, אותם עקרונות שעמדו בבסיס חייהם החדשים בקיבוץ. השאלה שעמדה בבסיס פרק זה היא באיזו מידה חברי ההשלמה באמת התחברו אל עקרונות הקיבוץ של אותה תקופה והאמינו בהם, או שעשו זאת רק כלפי חוץ, בעוד שלמעשה התרבות הגרמנית שממנה הגיעו סיפקה להם ראייה שונה של הדברים? הפרק התבסס במידה רבה על מחקרה של רינה פלד, "האדם החדש" של המהפכה הציונית: "השומר הצעיר" ו"שורשי האירופיים".

אף שאת רעיון הסוציאליזם ואת רעיון המרקסיזם ספגו חברי ההשלמה עוד בהיותם ילדים חברי תנועת "השומר הצעיר" בגרמניה, במהלך שנות השלושים, בקרב קיבוצי הקיבוץ הארצי ו"השומר הצעיר" החל תהליך של התקרבות לברית המועצות, שהפכה עבורם מודל של הגשמת רעיון מהפכת הפועלים העולמית, שהם שאפו להיות חלק ממנה. נושא זה נדון מעט בפרוטוקולים של הקבוצה, אם כי ברור היה שחבריה ראו את עצמם כסוציאליסטים. בראיונות נחלקו הדעות באשר ליחס לברית המועצות: היו שטענו שהם באמת האמינו ברעיונות שהכתיבו ראשי התנועה בארץ, ולעומתם טענו אחרים, שלא. לדעתי, לעובדה שהם חיו תחת השלטון הנאצי בגרמניה הייתה השפעה גדולה, והם לא חיפשו לעצמם "עוד אליל," כפי שאמר מיכא בריאיון.

רעיון שלילת הגולה ויצירת "אדם חדש" היה מרכזי מאוד בתנועה הציונית. אין ספק, חברי ההשלמה הרגישו שהם יוצאים לחיים חדשים בקיבוץ בארץ-ישראל, אולם התמונה העולה מן

הפרוטוקולים ומן הראיונות כאחד אינה שלילת הגולה באופן גורף. רובם התייחסו אל גרמניה כאל מולדתם למרות הדחייה שהרגישו בתקופת השלטון הנאצי.

ערך נוסף הקשור ל"אדם החדש" הוא החשיבות שראו בעבודה החקלאית. שיחות רבות ומאמרים בעיתוני החברה הוקדשו לנושא זה, שמהם אני לומדת על רצונם העז של חברי החברה לעבוד בחקלאות ולהצליח בה ו על אף הקשיים. עם זאת גם בנושא זה מצאתי שחברי ההשלמה פחות קיצוניים. הם ביטאו דעות שלפיהן המלאכה אינה פחות חשובה מן החקלאות.

הקיבוץ ביקש להגשים את הרעיון הסוציאליסטי של חיים ללא מעמדות וללא ניצול, חיים של שיתוף ושל שוויון. רציתי לבדוק כיצד חברי ההשלמה, שבאו כמעט כולם מבתים בורגניים, הסתדרו עם אורח החיים השיתופי. בפרוטוקולים מצאתי שיחות ארוכות על מידת השיתוף, על רכוש פרטי ועל הקופה המשותפת. מהראיונות הבנתי שאצל רובם זה כלל לא היה פשוט. הקושי העיקרי שהם דיברו עליו היה הצורך למסור את הבגדים האישיים לקומונה. לדעתי, העברת הבגדים לרשות הכלל נתפסה בעיניהם כוויתור על הניחוח היחיד שנשאר להם מבית אמא-אבא, ולכן לבגדים הייתה משמעות מיוחדת עבורם.

מקומו של הפרט בחברה העסיק את בני הנוער יוצאי גרמניה מהיבטים שונים. בפרוטוקולים יש מצד אחד דרישה מן הפרט לתרום לחברה בכל התחומים: עבודה, פעילות חברתית ותרבותית, מעורבות פוליטית, ואפילו הלימודים נתפסו לעתים יותר כצורך של החברה ופחות כצורך של הפרט. אולם יש בפרוטוקולים גם ביטוי לאחריות של החברה כלפי הפרט וחובתה לדאוג שהוא ירגיש טוב בתוכה, שירגיש חלק ממנה. תמונה דומה עולה גם מן הראיונות.

שאלה נוספת בה דנתי היא שאלת הקשר עם התנועה. בפרוטוקולים הם דיברו הרבה על הצורך לצאת מן האדישות ולהיות מעורבים יותר בנעשה בתנועת "השומר הצעיר" בארץ. היו מקרים לא מעטים של חברי ההשלמה שנשלחו להדרכה וביקשו שיחליפו אותם בתפקידם. ההבדל בין היחס האוהד שלהם כלפי התנועה בגרמניה לעומת האדישות כלפי התנועה בארץ, בלט מאד לעין. בשיחות הם ציינו שהתנועה בארץ שונה מאד מזו שהייתה בגרמניה. בראיונות ביקשתי שיתייחסו להבדלים. בעוד ש"השומר הצעיר" בגרמניה שימש מפלט מבית ההורים ומן הרדיפות של השלטון, מעין "בית שני" ופתח לעלייה לארץ-ישראל, בארץ הבית היה חברת הנוער והקיבוץ, והמדריכים היו חברי הקיבוץ. חלק מהקסם של התנועה בגרמניה נעלם כשעלו לארץ, וזאת הסיבה העיקרית להבדל ביחס אליה.

העבודה מסתיימת בנושא שהעסיק את חברי ההשלמה לאורך כל הפרוטוקולים, שהיא למעשה שאלת עתידם – האם יקימו קיבוץ חדש או שישלימו את קיבוץ מעברות? מן הפרוטוקולים ומן הראיונות למדתי שרובם חלמו להקים קיבוץ חדש בגליל, אבל המציאות הייתה אחרת. בעקבות המלחמה נפסק זרם העולים ונוצר צורך לחזק את הקיבוצים הקיימים. נוסף על כך, על מנת ליצור רצף של גילאים בתוך הקיבוץ בין ההורים לבין הילדים שנולדו בקיבוץ, היה צורך להשלים את הקיבוצים. הוויכוחים בחברה בנושא זה נמשכו גם לאחר סיומה, בתקופה שבה שהו בקיבוץ שער הגולן. בסופו של דבר הם קיבלו את דין התנועה והשלימו את קיבוץ מעברות. החברים שראיינתי במעברות כעבור שבעים שנה, לא הצטערו על כך.

עם סיום ה"מסע" הגעתי למסקנה שדווקא הנושאים שעליהם חברי ההשלמה לא דיברו בשיחות החברה, על פי הפרוטוקולים, היו הנושאים שעליהם הם דיברו בהרחבה בראיונות. הפרידה מההורים בגרמניה, תחושת חוסר האונים שהרגישו כי לא יכלו להושיט להם יד לעזרה, העובדה

שהם עצמם ניצלו והוריהם נרצחו בשואה. אלה היו הנושאים שחברי ההשלמה בחרו לא לדבר עליהם בשיחות במסגרת החברה, וחלקם דיברו על כך בפעם הראשונה בחייהם בראיונות. כל המכלול של חייהם באותה תקופה – החיים המשותפים בקיבוץ במסגרת עליית הנוער והזיכרונות הקשים מגרמניה הם שעיצבו את זהותם במשך השנים.